

*„Kezembe vészem,
olvasom és arról elmélkedem”*

Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75.
és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára

A kötetet szerkesztette:
Gáborjáni Szabó Botond, Oláh Róbert

Borítóterv és tördelés:
Mikáczó Kamilla

ISSN 2064-6909
ISBN 978-963-12-1037-8

A kötet elektronikus verziója elérhető lesz
a TTRE Nagykönyvtár honlapján.

A kiadvány a debreceni könyvnyomtatás négy és fél évszázados hagyományait őrző
ALFÖLDI NYOMDA ZRT.-ben készült a 2015. évben
Felelős vezető: György Géza vezérigazgató

TARTALOMJEGYZÉK

Ösztönösség és fegyelem	9
-----------------------------------	---

TÖRTÉNELEM, EGYHÁZ- ÉS NEVELÉSTÖRTÉNET

Szabó András: Antitrinitáriusok, reformátusok és jezsuiták Gyulafehérvárott, 1557–1588	11
Győri L. János: A Debreceni Református Kollégium – mint anyaiskola – és a kiskunhalasi református iskolázás évszázados kapcsolatai	22
Kolumbán Vilmos József: A Dési Református Egyházmegye a 17–18. században	42
Kovács Teofil: Hírek Európából. Szilágyi Sámuel peregrinus tudósításai (1728–1732)	56
Hegy Ádám: Komáromi H. Mihály (1690?–1748) debreceni lelkész prédikációja Mária Terézia cseh királynővé koronázása alkalmából	77
Gáborjáni Szabó Botond: Polgári Mihály és Debrecen. A város szerepe egy 1752-ben felségsértési perbe fogott református lelkész ügyében	92
Kovács Ábrahám: A teljesítményorientált német oktatáson túl. Egy volt edinburghi diák, Felméri Lajos pedagógiai programja	118
Fekete Károly: Csikesz Sándor és a debreceni Egyetemi templom	130

NYOMDÁSZAT-, KÖNYV-, KÖNYVTÁR- ÉS OLVASÁSTÖRTÉNET

Monok István: A bázeli, a genfi és a zürichi könyvkiadás hatása a magyarországi szellemi áramlatok történetének alakulására a 16. században a kortárs könyvtárak vizsgálata tükrében	150
Bánfi Szilvia: Kit ábrázolhatott a debreceni városi nyomda első nyomdászjelvénye, avagy Debrecen város címere?	168
Ősz Sándor Előd: Szegedi Gergely könyvtárának néhány darabjáról	178
Imre Mihály: Herborni kutatások az Alte Bibliothek állományában	189
Perger Péter: Újabb adalék David Pareus magyarországi kapcsolataihoz. Heidelbergi professzorok ajándékozó sorai Lővei Pellionis György kötetében	202
Csorba Dávid: Miskolci Csulyak Gáspár könyvtárának néhány példánya	209

Sipos Gábor: Porcsalmi András iskolai jegyzeteiről. Egy botcsinálta könyvtáros följegyzései	222
V. Ecsedy Judit: A magyar Bésaléel. Páldi Székely István kolozsvári nyomdász grafikai munkássága	226
Oláh Róbert: Bod Péter könyvei a Debreceni Református Kollégiumban	243

IRODALOM-, NYELV- ÉS KUTATÁSTÖRTÉNET

A. Molnár Ferenc: Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a mai magyar evangélikus énekeskönyvben	269
Petróczi Éva: Csúzi Cseh Jakab losonci–debreceni lelkipásztor három verses laudáció tükrében	286
P. Vásárhelyi Judit: Caspar Sibelius magyar nyelvű imádságai	295
Fazakas Gergely Tamás: Egy levéltáros hagyatéka: Markos András alig ismert kutatásai. Árva Bethlen Katáról, Bod Péterről és Málnási Lászlóról	302

BIBLIAFILOLÓGIA

Karasszon István: Az Ószövetség magyarázata – negyven éve és most	322
Kustár Zoltán: Wáw explicativum a 20. századi magyar protestáns bibliafordításokban	336

EGYHÁZZENE

Karasszon Dezső: „Ite in vineam meam...” A dramatikus megjelenítés példái az Isztambuli Antifónáléban	356
H. Hubert Gabriella: A Martjanska pesmarica (<i>Martyánci énekeskönyv</i>) és a 16–17. századi magyar gyülekezeti énekek	368
Szabadi István: Zoványi György és a református énekeskönyv. Újabb adalékok az énekeskönyv-revizíó 1729-es kísérletéhez	385
Kurta József: A Küküllői Passzionális Lamentatiójának szövegforrásai	416
Kinczler Zsuzsanna: Minden lélek dicsérje az Urat! Felix Mendelssohn Bartholdy: Lobgesang	431

BIBLIOGRÁFIA

Fekete Csaba fontosabb kiadványai és tanulmányai (válogatás)	437
--	-----

WÁW EXPLICATIVUM A 20. SZÁZADI MAGYAR PROTESTÁNS BIBLIAFORDÍTÁSOKBAN

I. A wáw explicativum

A bibliai héber nyelv egyik sajátos lexémája a wáw. Ez a proklitikus partikula, amely egyetlen mássalhangzóból áll,¹ és amit a mögötte álló szóval mindig egybeírunk, a legáltalánosabb kötőszava a hébernek. Jól ismert tény, hogy a partikula jelentése meglehetősen sokrétű, és alapvetően összekötő (wáw copulativum) és szembeállító értelemben is állhat (wáw adversativum). Az előbbi esetben a jelentése: 'és', 'is', 'akkor', 'azután', 'majd', az utóbbi esetben pedig 'de', 'azonban', 'viszont', 'ám', 'noha'. A fordítónak mindig a kontextus alapján, eseti mérlegeléssel kell eldöntenie, hogy a partikulát mely magyar kötőszóval adja vissza. A bibliafordítások gyakran eltérnek e döntések terén, hol kopulatív, hol adverbatív értelemben fordítva azt.

Kevésbé ismert, mert a kezdő héber nyelvtanokban gyakran nem is jelzett funkciója e partikulának, hogy nem felsorolást vagy szembeállítást jelöl, hanem magyarázó, explikatív kiegészítést: pontosítást, magyarázatot, kifejtést vagy leszűkítést kapcsol egy mondatrészhez – hol a szerző saját közbevetéseként, hol későbbi hagyományozók utólag beillesztett magyarázataként.² Ez a *wáw explicativum*, azaz a „magyarázó wáw”, amelynek lehetséges fordításai: 'azaz', 'mégpedig', 'tudniillik', 'például', 'mert', 'hiszen', 'ugyanis', 'mivel', 'mivelhogy', 'minthogy', 'úgyhogy', 'tehát' stb. – ám az explikatív funkciót gyakran nem egy kötőszóval, hanem a wáw fordítatlanul hagyása mellett egy kettősponttal vagy egy kitett vesszővel, esetleg közbevetésként gondolatjelbe vagy zárójelbe téve kell és lehet a magyar fordításban kifejezésre juttatni. A jelenség a többi sémi nyelvben is ismert: a bibliai arám mellett az elefántinei arám papiruszokban, de az ugariti és az akkád szövegekben is találunk

¹ Ez a wáw mássalhangzó bizonyos hangtani konstellációk esetében 'ú' magánhangzóba megy át, lásd TÓTH Kálmán, *A héber nyelvtan elemi szabályai*, 3., jav. kiad., szerk. KUSTÁR Zoltán, Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2012 (DÓTF 6), 69–70. §.

² Ez utóbbihoz lásd: *The Sacred Books of the Old Testament: A Critical Edition of the Hebrew Text*, ed. Paul HAUPT, Leipzig, I. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1893–1904 szövegkritikai megjegyzéseit (ezekhez lásd lentebb, 12. láb.), valamint magyarul röviden: KUSTÁR Zoltán, *Betoldások a Bibliában, Adalékok a héber Ószövetség hagyományozás-történetéhez és az ószövetségi szövegkritikához = Orando et laborando, A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2004/2005. évi értesítője*, 467. tanév, szerk. Uó, Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2005, 63.

rá példát,³ sőt úgy tűnik, hogy a görög *kai* kötőszóval kapcsolatban ez a funkció – talán hebraizmusként – a Septuagintában és az Újszövetségben is kimutatható.⁴

A wáwnak ez a magyarázó jellege különösen is nyilvánvaló akkor, ha egy tágabb fogalom után annak egy vagy több részalmazát vezet be, illetve egy általánosabb, esetleg összegző kijelentés után azt konkretizáló adatot, adat- vagy eseménysort vezet be, azaz a wávvval az előző kifejezéshez kapcsolt mondatrész csak részletezés, pontosítás, nem pedig szembeállítás vagy felsorolás lehet. Ugyancsak nyilvánvaló ez a funkció akkor, ha egy elbeszélés eseményláncolatában a wáw olyan mondatot vezet be, amely időben egyidejűséget feltételez, időben visszaugrik a megelőző mondatokban leírt események elé, vagy olyan állapotot nevesít, amely már az előzőekben leírt események bekövetkezése előtt előállt. Ez utóbbi kategóriába tartozó mondatok gyakran a mondat elejére kiemelt alannyal, illetve az azt helyettesítő névmással kezdődnek, ami a magyarázó jelleg mondattani megjelenítésének wáw nélkül is megszokott módja. Nem soroljuk viszont a wáw explicativum kategóriájába a költői szövegekben a parallelismus membrorum két tagja közé gyakran kihelyezett wáwot (például Deut 32,28.30.36; 33,23; Ézs 40,10; 43,9; 44,1; 49,4.8.14; Jer 5,25; 31,9; Mik 2,13; 4,2; Zsolt 6,2; 94,22; 103,10; 105,15; Jób 3,19; 15,18; 29,12 stb.). Mivel normál esetben a két hemisztihoz közé nem szükséges kitenni a kötőszót, annak szerepeltetése minden bizonnyal inkább nyomatékosításra szolgál, esetenként pedig a meg nem ismételt állítmány hiányát hivatott jelezni.⁵ Kérdés, hogy az irodalmilag önálló forrásokból összeállított szövegek esetében a jelenleg explikatívként értelmezhető wáwokat besoroljuk-e ebbe a kategóriába (például Ex 4,19), hiszen a wáw itt nyilván csak utólag, jelenlegi kontextusában vehette fel ezt a funkciót.⁶ Mivel azonban joggal feltételezhetjük, hogy a szöveg végső formájának szintjén az olvasók már explikatív funkciót tulajdoníthattak a wáwnak, ezt a szövegtörténeti aspektust figyelmen kívül lehet hagyni. Ugyancsak lényegtelen, hogy egy adott helyen a wáw szövegkritikai szempontból az eredeti szöveg része-e, vagy később előállt olvasat: ha az adott helyen a wáw esetleg valóban másodlagos, a jelenlegi olvasat nyilván azért jöhetett létre, illetve maradhatott fenn, mert azt a hagyományozók – éppen a wáw kötőszóval – továbbra is értelmes szöveggként kezelték.

Ahogy majd látni fogjuk, a nemzeti bibliafordítások az explikatív wáwot is gyakran egyszerűen az „és” (vagy annak megfelelő) kötőszóval fordítják, akárcsak a wáw copulativumot, és legfeljebb ott tesznek ez alól kivételt, ahol a kopulatív fordítás értelemszavaró. A korábbi, illetve a formális megfeleltetés elvét követő bibliafordítások különösen is hajlanak erre az eljárásra, hiszen a wáw kötőszót így (viszony-

³ Lásd: David W. BAKER, *Futher Examples of the waw explicativum*, VT, 30(1980/2), 129–130.

⁴ A Septuagintához lásd: BAKER, *i. m.*, 129–130; az Újszövetséghez röviden lásd: KARASSZON Dezső, *Az új protestáns bibliafordítás eredményei és feladatai*, ThSz 41(1998/3), 135.

⁵ Ehhez lásd: Hendrik Antonie BRONGERS, *Alternative Interpretationen des sogenannten Waw copulativum*, ZAW, 90(1978/2), 273–275.

⁶ Az Ex 4 forráskritikai elemzéséhez gyors áttekintésként lásd: KUSTÁR Zoltán, *A Pentateuchos forrásművei: Elkülönített szövegállományuk, valamint azonosításuk a Pentateuchos kanonikus formájában – M. Noth munkássága alapján*, Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2005 (DÓTTF, 5), 209.

lag) egységesen jeleníthetik meg. A funkcionális/dinamikus ekvivalencia fordítói elv alapján készült bibliafordítások ugyanakkor a wáw fordításával összességében is szabadabban bánnak: azt számos esetben lexikálisan egyáltalán nem jelenítik meg, a kopulatív jelentést pedig az „és” mellett egyéb viszonzyszókkal (’majd’, ’ekkor’, ’akkor’, ’végül’ stb.) adják vissza.⁷ Így érthető, hogy ezek a fordítások a wáw explikatív értelmének megjelenítésére is sokkal nyitottabbak. A wáw explikatív funkciójának megjelenítése így egy adott fordítás funkcionális/dinamikus vagy formális jellegének megítéléséhez megbízható fokmérőt kínál.

Nézzünk most a jelenségre néhány példát! Magyarázó mondatot vezet be a wáw például az Ex 23,9 esetében:

וְגַר לֹא תִלְחָץ וְאַתָּם יִדְעֻתֶם אֶת-נַפְשׁ הַגֵּר כִּי-גֵרִים הֵייתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם:

Károli (1908): „A jövevényt ne nyomorgasd; *hiszen* ti ismeritek a jövevény életét, mivelhogy jövevények voltatok Egyiptom földén.”

ÚF (1975, 1990), RÚF (2014): „Ne sanyargasd a jövevényt, *hiszen* ti ismeritek a jövevény életét, mert ti is jövevények voltatok Egyiptomban.”

A vers első fele egy apodiktikus parancsot fogalmaz meg: וְגַר לֹא תִלְחָץ „Ne sanyargasd a jövevényt!”, majd ehhez a szöveg, wáw kötőszóval bevezetve egy újabb mondatot kapcsol. A két mondat közötti logikai viszony egyértelmű: a második mondat az előző indoklásául szolgál. A wáwnak ezt az explikatív funkcióját a revideált Károli-Biblia (1908) és az új protestáns bibliafordítás (1975, 1990) (ÚF), de annak legújabb, 2014-es revideált változata (RÚF) is látja és a „hiszen” kötőszóval ezt világosan meg is jeleníti. Ugyanígy fordít egyébként ezen a helyen a Neovulgáta alapján készült magyar katolikus bibliafordítás (1997), valamint a Luther-Biblia (1984) és a Zürichi Biblia (2007) legújabb revideált változata is.

Hasonló a helyzet a 60. szoltár 13. versében. Itt a szoltáros segítségül hívja az Urat, így kérve őt: „Adj nekünk mégis segítséget az ellenség ellen!” Ezt a mondatot wáw kötőszóval bevezetve az alábbi mondat követi: וְשׂוֹא תְשׁוּעָתָא אֲדָם: „... az emberi segítség mit sem ér.” A kontextus alapján itt is egyértelmű, hogy az új mondat a megelőző könyörgés indoklásául szolgál: a bajban lévő ember a hiábavaló emberi segítőkkel szemben az egyetlen valós és hathatós segítőhöz, Istenhez fordul. Ennek az explikatív funkciónak megfelelően „mert” kötőszóval adja vissza a wáwot a revideált Károli-Biblia, az új protestáns bibliafordítás revideált változatai, a Neovulgáta alapján készült magyar katolikus bibliafordítás, de például a Luther-Biblia és a Zürichi Biblia is (ez utóbbi kettőben: „denn”).

⁷ Ehhez lásd: KUSTÁR Zoltán, *Az 1975-ös Újfordítású Biblia és revideált változatának (1990) viszonya az 1908-as kiadású Károli-Biblia fényében = Isteni megszólítás... emberi válasz, Jubileumi tanulmánykötet Eszenyeiné dr. Széles Mária professzor asszony tiszteletére*, szerk. GERÉB Zsolt, Oradea, Partium, 2007, 212–213; Uő, *Az újfordítású Biblia (1975) revíziója (1990) ószövetségi részének eredményei*, ThSz, 44(2001/4), 238.

Az előtte álló szó vagy kifejezés értelmét pontosítja a szöveg egy wáw kötőszóval bevezetve például az 1Sám 17,40-ben:

וַיִּקַּח מִקְלוֹ בְיָדוֹ וַיַּחְרֹרְלוּ חֲמִשָּׁה חֲלָקֵי־אֲבָנִים מִן־הַזֶּחֶל וַיִּשֶׂם אֹתָם בְּכַלֵּי הַרְעִים אֲשֶׁר־לּוֹ וַיְבַלְקוּט וַיִּקְלְעוּ בְיָדוֹ וַיִּגַּשׁ אֶל־הַפְּלִשְׁתִּי:

Károli (1908): „És kezébe vette botját, és kiválasztván magának a patakból öt síma kövecskét, eltevé azokat pásztori szerszámába, mely vele volt, tudniillik tarisznyájába, és parittyájával kezében közeledék a Filiszteushoz.”

RÚF (2014): „Kezébe vette hát a botját, és kiválasztott a patakból öt síma kövecskét; beletette azokat a pásztortáskájába, a tarisznyájába, és parittyával a kezében közeledett a filiszteushoz.”

A beszámoló szerint Dávid a kiválasztott köveket a בְּכַלֵּי הַרְעִים אֲשֶׁר־לּוֹ „(a saját/a nála lévő) pásztortáskájába” helyezte. Ám ezt a helyhatározót közvetlenül a wáwval bevezetett וַיְבַלְקוּט azonos mondatrész követi: „... a tarisznyájába”. Itt a wáw biztosan nem felsorolást jelöl, mintha Dávidnak a táskája mellett egy tarisznyája is lett volna, és mindkettőbe tett volna köveket: a יִלְקוּט „tarisznya” szó sokkal inkább pontosítja, magyarázza a כְּלֵי הַרְעִים „pásztortáska” szót. Így fordítja a wáw kötőszót már a revideált Károli-Biblia is, amennyiben a szó elé beilleszti a „tudniillik” kifejezést, de ugyanígy a protestáns új bibliafordítás 1990-es és 2014-es revideált változatai is, amelyek a wáw mellőzésével és a vessző kitételével azonos mondatrészként az utóbbi az előbbi magyarázatoként jelenítik meg.

Hasonlóan nyilvánvaló a wáw explikatív szerepe a Lev 8,17 szövegében is:

Károli (1908): „A tulkot pedig, azaz annak bőrét, húsát és ganéját megégeté tűzzel a táboron kívül, amint az Úr parancsolta vala Mózesnek.”

RÚF (2014): „A bikát magát azonban – annak bőrét, húsát és ganéját – elégette a táboron kívül, ahogyan megparancsolta Mózesnek az Úr.”

A Lev 8,14–17 a felavatási áldozatok egyikének, a vétekdáldozati bika elkészítésének leírását adja. A szakasz korábban említette, hogy a bika vérét, kövérjét, valamint a májon lévő hártját és a két vesét már elkülönítették. A 17. vers ezért értelemszerűen nem az egész bikáról, hanem annak húsáról, bőréről és bensőségeiről, illetve azok tartalmáról beszél – ezt fejezi ki a „bika” szó mögé illesztett pontosítás. A magyarázó megjegyzést a Károli-Biblia az „azaz” kötőszóval érzékelteti, az új protestáns bibliafordítás legújabb revideált változata (2014) pedig gondolatjel közé téve, közbevetésként jeleníti meg.

A tanulmány további részében számos egyéb példát fogunk még a jelenségre látni. Érdemes azonban már a fentiek alapján is kiemelni, hogy a legújabb magyar protestáns bibliafordítások a wáwnak ezt a funkcióját ismerik, és számos helyen, esetenként más-más technikával meg is jelenítik. Mielőtt azonban a további példák elemzésére, illetve fordításaink eljárásának kiértékelésére rátérnénk, tekintsük át

röviden a wáw explicativum kutatásának történetét. Ez az áttekintés lehetőséget ad arra is, hogy számba vegyük azokat az eseteket, ahol a szakirodalom wáw explicativum jelenlétével számol – ezek az igehelyek ugyanis a magyar bibliafordításaink megvizsgálásához kellő kiindulópontot biztosítanak majd.

II. A kutatás rövid története

A wáw explicativum jelenségét mondattanában elsőként Heinrich Ewald (1891) ismerteti részletesen, számos példával illusztrálva, hogy a wáw gyakran rövid exegetikai magyarázatot, pontosítást kapcsol egy kifejezéshez ’még hozzá, azaz (and even)’ értelemben. Ilyen esetek szerinte a Bír 7,22 (*ú^be^kol-*); 2Sám 3,39 (*ú^mású^ach*); 13,20 (*w^sómémá^b*); 1Krón 9,27 (*w^hém*); 2Krón 29,27 (*w^hach^acóc^erót*); Neh 8,13 (*ú^le^hászkil*); Zsolt 68,10 (*w^enil^á*); 72,12 (*w^eáni*); 74,11 (*wímíneká*); 85,9 (*w^eelch^aszídáw*); Préd 8,2 (*w^eal*); Ézs 57,11 (*ú^méólám*); Jer 15,13 (*ú^be^kol- 2x*); Siralmak 3,26 (*w^edúmám*); Ám 3,11 (*ú^sz^ebíb*); 4,10 (*ú^be^opp^ekem*); Zak 7,5 (*w^eze^b*); 9,9 (*w^eal-‘ajir*).⁸ Példái számos későbbi nyelvtanban és szótárban visszatérnek.

Hermann L. Strack a maga rövid nyelvtanában (1891) a wáw copulativum funkciói között a 2. pont alatt az ok megadását nevesíti („Zur Angabe des Grundes”), és példaként az alábbi igehelyeket idézi: Gen 20,3 (*w^ehi’*); 22,12 (*w^eló’*); 24,56 (*w^ejahwe^b*); Zsolt 7,10 (*ú^bóchéⁿ*); 32,2 (*w^eén*); 49,9 (*w^ejéqar*); 60,13 (*w^ssáw’*).⁹

Friedrich Eduard König (1897) szerint a wáw esetenként az explikatív értelmű ’ugyanis (nämlich)’ vagy ’még hozzá (und zwar)’ kötőszavak funkcióját látja el, és így magyarázó kiegészítéseket kapcsol a szöveghez. König a jelenséget okhatározói mondatok élén álló wáwval illusztrálja, és példaként az alábbi igehelyeket sorolja fel: Ex 9,28; 28,23; Lev 5,24 (*wach^amisitáw*); Num 11,9 (*ú^be^redet*); 24,24 (*w^ecím*); Deut 19,5 (*wa^sser*); Bír 10,10; 1Sám 3,13 (*w^higgadtí*); 1Kir 10,28b (*ú^miqwé^b*); Ézs 3,14b (*w^eattem*); 30,7a (*ú^micrajim*); Jer 20,12a (*wa^odónáj c^ebá^ot*); Ez 17,18a (*ú^bázá^b*). König ugyanakkor elutasítja – többek között – a Gen 6,17; Ex 23,9b; Zsolt 49,9 és 60,13 explikatív értelmezését.¹⁰

⁸ Heinrich EWALD, *Syntax of the Hebrew Language of the Old Testament*, Edinburgh, T. & T. Clark, 1891, 136. §. c. – A jelenséget Ewald 1870-ben röviden már nyelvtanában is érintette: itt arra a jelenségre hívta fel a figyelmet, hogy mondatok élén a wáw gyakran a megelőző állítás indoklását vezeti be, és példaként az alábbi igehelyeket sorolja föl: Ex 15,2.8; Jón 2,4; Ézs 8,14.20; 10,27; Zsolt 76,3. Lásd: Heinrich EWALD, *Ausfuehrliches Lehrbuch der hebraeischen Sprache*, Göttingen, Dieterich, 1870. §. 353. [Az idézett példák esetében itt és a folytatásban mindig csak azt az egy szót adjuk meg, amely a wáw explicativumot hordozza – függetlenül attól, hogy az így bevezetett magyarázat hány szóból áll.]

⁹ Hermann L. STRACK, *Hebräische Grammatik mit Übungsbuch*, Berlin, H. Reuter’s Verlagsbuchhandlung, 1891, 60. – Strack nyelvtanának függelékében a jelenséghez fordítási gyakorlatként az Ex 23,9-et adja meg, lásd: i. m. 73*.

¹⁰ Friedrich Eduard KÖNIG, *Historisch-Comparative Syntax der Hebräischen Sprache*, Leipzig, J. C. Hinrichs’sche Buchhandlung, 1897, 494–495.

A jelenséget Wilhelm Gesenius híres nyelvtanának 28., átdolgozott kiadásában Emil Kautzsch is részletesen ismerteti (1906). Itt Kautzsch az alábbi, összesen tizenkilenc igehellyel illusztrálja a jelenséget: Gen 4,4 (*úméhelbéhen*); Ex 24,12 (*w^ehattórá^b*); 25,12 (*ústé*); 27,14 (*wach^smés*); 28,23 (*w^eászítá*); Bír 17,3 (*úmasszéká^b*); 1Sám 17,34 (*w^eet*); 2Sám 13,20 (*w^esómémá^b*); 2Kron 23,10 (*w^elabbájit*); Neh 8,13 (*úl^ehaszókíl*); Péld 3,12 (*úk^eáb*); Ézs 17,8 (*w^ehá^{va}sérím*); 57,11 (*úméólám*); Jer 17,10 (*w^elátét*); Ez 3,15 (*wá^eésér*); Ám 3,11 (*úsz^ebíb*); 4,10 (*úb^eapp^ekem*); Zak 9,9 (*w^eal-^eajir*).¹¹ Haupt kiadványsorozatának kritikai megjegyzéseire hivatkozva¹² Kautzsch úgy gondolja, hogy a felsorolt példák közül a wáw az alábbi esetekben utólag beillesztett glosszát vezet be: Bír 17,3 (*úmasszéká^b*); Ézs 17,8 (*w^ehá^{va}sérím*); Ez 3,15 (*wá^eésér*). Kautzsch még ugyanítt, de külön csoportban említi azokat az eseteket, ahol a wáw copulativum pontosítást kapcsol az előtte álló mondatrészhez ’méghez’, nevezetesen (und namentlich) értelemben (*permutatív wáw*), és itt további öt példát listáz föl: Gen 3,16 (*w^ehérónék*); Zsolt 18,1 (*úmijjad-sá’úl*); Ézs 2,1 (*wírúsáláim*), valamint, a kérdést nyitva hagyva, 2Kron 16,14 (*úzním*); Jób 10,17 (*w^ecába’*).¹³ Kautzsch a Gesenius-nyelvtan egy másik pontján szintén érinti a jelenséget. A permutáció során – írja – egy adott mondatrész mögé illesztett kiegészítés célja egy esetleges félreértés kiiktatása, az elhangzottak értelmének (utólagos) pontosítása. Ezeket a kiegészítéseket korántsem mindig, de esetenként wáw vezet be, lásd az idézett példái között: Ex 7,11 (*w^elamkass^efím*); 2Kir 3,4 (*úmé’á^b*).¹⁴ A wáw funkciója itt tehát lényegében ismét explikatív.

A héber szótárak a jelenségre a wáw kötőszó ismertetése során szintén rendre kitérnek. A The Brown–Driver–Briggs-féle héber–angol lexikon (1906) a kötőszó „speciális jelentéseinek” ismertetése során előbb a ’különösen is (and specially)’ jelentést adja meg, és itt a Gen 3,16 (*w^ehérónék*) mellett az alábbi eseteket sorolja fel: 1Kir 11,1 (*w^eet-bat-par’ó^b*); Ézs 1,1 = 2,1 (*wírúsáláim*); 9,7 (*w^enáfal*); Zsolt 18,1 (*úmijjad-sá’úl*). Ezt követően a wáw explikatív funkcióját az ’and in particular (und zwar)’ és az ’and that (explicative)’ jelentések alatt a b) pontban vezeti fel, és az alábbi, részben már ismert példákat sorolja: Gen 4,4 (*úméhelbéhen*); Bír 7,22 (*úb^ekol*); 1Sám 17,40 (*úbajjalqút*); 28,3 (*úb^eíró*); 2Sám 13,20 (*w^esómémá^b*); 1Kron 9,27 (*w^ehém*); 2Kron 8,13 (*úbidbar*); 29,27 (*w^eal-j^edé*); Neh 8,13 (*úl^ehaszókíl*); Zsolt 68,10 (*w^enil’á^b*); Péld 3,12 (*úk^eáb*); Préd 8,2 (*w^eal*); Ézs 57,11 (*úméólám*); Ézs 32,7 (*úb^edabbér*); Jer 15,13 (*úb^ekol* – 2x); Siralmak 3,26 (*w^edúmám*); Dán 1,3 (*úmin*

¹¹ Az 1Sám 28,3 (*úb^eíró*) esetében Kautzsch a Septuaginta alapján emendációt javasol, amivel a wáw a szó elejéről eltűnik.

¹² *The Sacred Books of the Old Testament...*, i. m. A héber nyelvű Ószövetségnek ez a szövegkritikai megjegyzésekkel ellátott kiadása kötetenként más-más szerkesztővel, Haupt felelős szerkesztői irányítása alatt jelent meg. A glosszák előtt álló wáw explicativum jelenségére a kiadvány részletesebben az Ézs 17,8-hoz (X: *The Book of Isaiah*, ed. Thomas Kelly CHEYNE, 1899, 90), valamint a Dán 4,6-hoz (XVIII: *The Book of Daniel*, ed. A. KAMPENHAUSEN, 1896, 24.) fűzött magyarázatában tér ki, és az alábbi eseteket sorolja fel: Bír 17,3; Ézs 1,7; 1,13; 17,8; 30,7; 34,16; 42,19; 44,13.28; 56,11; Ez 3,15; Dán 1,2b; 2,16.18; 4,6.10.22; 7,20; 8,10; Préd 10,10.

¹³ Wilhelm GESENIUS, *Hebräische Grammatik*, Völlig umgearbeitet von Emil KAUTZSCH, Leipzig, Verlag von F. C. W. Vogel, 1906, 154. § „a” pont, 1. lábjegyzet, b).

¹⁴ *Uo.*, 131. § 2. k.

happart^emím); 8,10 (*úmin-hakkókábím*); 9,25 (*w^etašžkél*); 9,27 (*w^enech^erácá^b*); Ám 3,11 (*úsz^ebíb*); 4,10 (*úb^e’app^ekem*); Zak 9,9 (*w^e’al-’ajir*); Mal 1,11 (*úminchá^b*). Elvitatja az alábbi példákat Ewald és Driver munkáiból: Ézs 44,28 (*w^elé’mór*); Jer 17,10 (*w^elátét*); 19,12 (*úljós^ebáw*).¹⁵

A jelenségre Gesenius szótárának 15. kiadása, mely Buhl átdolgozásában 1910-ben jelent meg, szintén kitér. A wáv kötőszó jelentését a d) pont alatt mint ’und zwar (isque, et quidem)’ adja meg.¹⁶ A szótár a jelenségre az alábbi példákat idézi: Ám 4,10 (*úb^e’app^ekem*); Zak 9,9 (*w^e’al-’ajir*); Préd 8,2 (*w^e’al*); Dán 1,3 (*úmin-happart^emím*). Gesenius nyelvtanához képest új, a Brown–Driver–Briggs lexikonban is szereplő példa itt a Préd 8,2. Ugyanakkor más forrásokkal vitatkozva idézi és egyben el is utasítja az alábbi helyeken az explikatív értelmezést, gyakran a szöveg emendációját és így a wáv törlését elfogadva: Bír 10,10 (*w^ekí*); 1Sám 17,40 (*úbajjalqút*); 28,3 (*úb^e’író*); Péld 3,12 (*úké’áb*); Ézs 57,11 (*úmé’ólám*); Jer 15,13 (*úb^ekol – 2x*); Sirmak 3,26 (*w^edúmám*); Ám 3,11 (*úsz^ebíb*). Láthatjuk, hogy e visszautasított példák (a Bír 10,10 kivételével) a Brown–Driver–Briggs lexikonban (is) szerepeltek. Ugyanakkor a Gesenius-szótár ugyanezen a helyen, az e) pont alatt, a megelőző pont egyik alcsoportjaként szintén explikatív funkciót tulajdonít a wáwnak, amely szerinte itt egy névszóhoz kapcsolt birtokosként (*hen dia duoin*) pontosítja annak jelentését. Ebben a kategóriában egy példát, a Gen 3,16 esetét (*w^ehérónék*) említi. A szótár 17. kiadása a szócikknek ezeket a d)–e) alpontjait lényegében változatlanul ismétli meg.¹⁷

A Koehler–Baumgartner héber–angol/német szótár első kiadása (1958) a wáwnak szintén nevesíti az explikatív funkcióját: „erläuternd explaining; und zwar (a.) that is”.¹⁸ Illusztrációként a szótár az Ám 4,10 (*úb^e’app^ekem*) és a Zak 9,9 (*w^e’al-’ajir*) eseteit adja meg, és lényegében változatlan formában átveszi a Gesenius-szótár elutasító listáját. Ugyanakkor a szótár szintén kitér a Gen 3,16 esetére, mondván, hogy a wáv itt *hen dia duoin* jelölésére szolgál. Koehler és Baumgartner a folytatásban az alábbi három példával illusztrálja, hogy a wáv felsorolás végén egyfajta summarizációt, összefoglalást is kifejezhet („appositionelle Zusammenfassung”), ami ismét egyfajta explikatív funkciónak tekinthető: 2Kirá 23,5 (*w^e’et-ham^eqatt^erím*); Deut 29,2 (*w^ehammóftím*); Ézs 1,13 (*wa^acárá^b*).¹⁹ A szótár Baumgartner által átdolgozott kiadása (1967) a példák listáját – Gesenius nyelvtana alapján – kiegészíti a Dán 1,3-mal (*úmin-happart^emím*), és az elutasított példák listáját szintén megismétli. Új

¹⁵ *The Brown–Driver–Briggs Hebrew and English Lexicon: With an Appendix Containing the Biblical Aramaic*, 7. print, repr. from the 1906 ed., ed. Francis BROWN, Samuel R. DRIVER, Charles A. BRIGGS, Peabody, Hendrickson Publishers, Reprinted from the 1906 edition, 2003, 252.

¹⁶ Wilhelm GESENIUS, *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch*, 15. Aufl., Leipzig, Vogel, 1910, 187.

¹⁷ Wilhelm GESENIUS, *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch über Das Alte Testament*, Hrsg. von Frants BUHL, 17. Auf., Berlin, Heidelberg, Springer, 1915, 189.

¹⁸ Ludwig KOEHLER, Walter BAUMGARTNER, *Lexicon in veteris Testamenti Libros*, Leiden, E. J. Brill, 1958, 245.

¹⁹ Uo.

elem ugyanakkor, hogy önálló jelentésként tünteti fel az 'ugyanis, azaz' jelentést, és itt új példaként az 1Krón 21,12 (*w^edeber*) igehelyet adja meg.²⁰

A jelenségre ezen előzmények után – általában a Gesenius–Kautzsch nyelvtanra hivatkozva – az újabb héber nyelvtanok, különösen a részletesebb mondattanok rendre kitérnek, lényegében megismételve, esetenként azonban gazdagítva is a már ismert példák sorát.²¹ Természetesen szakcikkek is megjelentek a témakörben: ezek egy vagy több igehely értelmezéséhez hívják segítségül a wāw explikatív funkcióját, gyakran kiemelve, hogy ezzel szükségtelemmé válnak a korábbi emendációk.²² Érdemes kiemelni Marvin Pope tanulmányát (1953), aki ugariti és arab párhuzamok alapján a Gesenius–Kautzsch által explikatívnak tekintett wāwok egy része esetében a wāwot a nyomatékosság eszközeként értelmezi: számos, a korábbi nyelvtanokban idézett példa esetében ez valóban meggyőzőbb, mint az explikatív funkció.²³ Őt követve a Bruce K. Waltke–Michael O'Connor szerzőpáros nyelvtanában (1994) a wāw explicativum kategóriáján belül különíti el a wāw emphaticumot.²⁴ Ugyancsak érdemes kiemelni Baker írását (1980), aki számos új példát közöl a wāw explicativum jelenségére, appendixében pedig – az addigi legteljesebb példatárként – számos olyan igehelyet sorol fel, ahol a kutatók előtte a wāwnak explikatív értelmet tulajdonítottak.²⁵ A téma az egyes igehelyek kapcsán aztán elszórva a kommentár-irodalomban is megjelenik.²⁶ Ezekben a munkákban – néhány kevésbé meggyőző, ezért itt mellőzött igehelyen túl – a wāw explicativum alábbi esetei kerülnek nevesí-

²⁰ *Hebräisches und Aramäisches Lexicon zum Alten Testament*, Lieferung I, ed. Walter BAUMGARTNER, Leiden, Brill, 1967, 248.

²¹ Lásd például: Andrew Bruce DAVIDSON, *Hebrew Syntax*, 3. ed., Edinburgh, T. & T. Clark, 1901, 185; Ronald James WILLIAMS, *Hebrew Syntax: An Outline*, Toronto, University of Toronto Press, 1970, § 434.; Francis Ian ANDERSEN, *The Sentence in Biblical Hebrew*, The Hague, Paris, Mouton, 1974, 117; Rudolf MEYER, *Hebräische Grammatik*, III, *Satzlehre*, 3., neubearb. Aufl., Berlin, New York, Walter de Gruyter, 1972, 91, aki a wāw „koordináló” mondattani funkciói között említi meg a „magyarázó használatot” („erklärende Gebrauch”); Jan P. LETTINGA, *Grammatik des biblischen Hebräisch*, Riehen, Basel-Stadt, Immanuel-Verlag, 1992, 155.

²² Preben WERNBERG-MØLLER, 'Pleonastic' *Waw* in *Classical Hebrew*, *Journal of Semitic Studies*, 3(1958/4), 321–326; Bärbel KÖHLER, *Sacharja IX 9. Ein neuer Übersetzungsvorschlag*, *VT*, 21(1971/3), 370; Seth ERLANDSSON, *Some Examples of Waw Explicativum* (eredeti cím és megjelenés: Några exempel på Waw Explicativum, *Svensk Exegetisk Årsbok*, Vol. 41–42, 1977, 69–76). – Digitális angol változat: www.wlsessays.net/files/ErlandssonWaw.pdf (Letöltés: 2014. július 4.); Hendrik Antonie BRONGERS, *i. m.* 273–277; BAKER, *i. m.*, 129–136; Brian A. MASTIN, *Waw explicativum in 2 Kings VIII 9*, *VT*, 34(1984/3), 353–355; Patrick WILTON, *More cases of waw explicativum*, *VT*, 44(1994/1), 125–128.

²³ Lásd: Marvin POPE, „Pleonastic” *Wāw before Nouns in Ugaritic and Hebrew*, *Journal of the American Oriental Society*, 73(1953/2), 95–98. Ugyanígy BRONGERS, *i. m.*, 275–276, aki a wāw copulativum kategóriáján belül különíti el ugyanezt a csoportot.

²⁴ Bruce K. WALTKE, Michael Patrick O'CONNOR, *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*, Winona Lake, Eisenbrauns, 1990, 648–649. Hasonlóan WILTON, *i. m.*, 125.

²⁵ Lásd: BAKER, *i. m.*, az appendixhez lásd: *uo.*, 134–136.

²⁶ Lásd mindenekelőtt Baker igehelylistáját, benne az adott helynek azokkal a kommentátoraival, akik a versben szereplő wāwnak explikatív értelmet tulajdonítanak: BAKER, *i. m.*, 134–136. Mindezen túl Jób könyvéhez lásd például Anton C. M. BLOMMERDE, *Northwest Semitic Grammar and Job*, Rome, Pontifical Biblical Institute, 1969 (*Biblica et Orientalia*, 22), 29–30.

tésre: 2Sám 14,14 (*w^ekammajim*); 1Krón 17,10 (*ú^le mijjámím*);²⁷ Jób 1,6 (*wajjábó'*); 1,13 (*w^esótím jajin*); 32,3 (*wajjarsí'ú*);²⁸ 2Sám 20,14 (*úbét ma^aká^b*); 1Krón 5,26 (*w^eet-rú^ach*); Ézs 3,7 (*úb^ebétí*); Dán 6,29 (*úb^emalkút*); Ám 5,26 (*ún^eszátem*); 7,14 (*w^eló'*); Mal 3,1 (*úmal'ak*);²⁹ 2Sám 14,6 (*w^e'én*);³⁰ Gen 13,8 (*úbén-ró'aj*); Lev 11,3 (*w^esósza'at sesza'*); Deut 14,6 (*w^esósza'at sesza'*); 23,1 (*w^eló'*); Józs 22,27 (*ú^bisláménú*); 24,18 (*w^eet-há^ze móri*); 2Sám 15,18 (*w^ekol*); 1Kir 7,45 (*w^e'et*); 1Krón 8,3 (*wa^a bibúd = emend: wa^abí 'ébúd*); Ézs 7,4 (*wa^arám*);³¹ 2Kir 8,9 (*wekol-túb*);³² 2Kir 25,9 (*w^e'et*);³³ Lev 14,9 (*w^e'et-kol-šz^e'áró*); Num 27,21 (*w^ekol-há'édá^b*); Józs 2,1 (*w^e'et-j^erichó*), 1Kir 14,9 (*úmasszékót*); Jer 45,4 (*w^e'et-kol-há'árec*); 46,26 (*úb^ejad*); Ám 5,20 (*w^eló' – 2x*).³⁴

Láthatjuk tehát, hogy a jelenséget valamennyi mértékadó héber lexikon, valamint rendszerező héber nyelvtan ismeri és ismerteti. Ugyanakkor viszonylag szűk azoknak az igehelyeknek a köre, amelyet ezek a források egységesen a wáw explicativum kategóriájába sorolnak: számos igehely esetében ugyanis vagy nem explikatív funkciót tulajdonítanak a wáwnak, vagy szövegkritikai okokból tekintik rossz illusztrációnak az adott helyen a jelenlegi masszoréta szöveget. Az első kategória kapcsán a bizonytalanság némileg érthető, még ha a biztosan explikatív értemű wáwok száma nagyságrendekkel is nagyobb, mint a nevesített példák, így a példatárak kiegészítése aligha okozhat komoly nehézségeket. Ám az utóbbi szempont miatt, ahogy azt fentebb már láttuk, nem szükséges egy igehelyet az elemzésből kikapcsolnunk. Hiszen ha az adott helyen a jelenlegi olvasat nem is az eredeti, nyilván azért jöhetett létre, mert a szöveg így, éppen egy explikatív wáwval maradt a hagyományozók számára továbbra is érthető. Az elemzés további részében ezért minden esetben a jelenlegi masszoréta szöveget vesszük alapul.

²⁷ WERNBERG–MÖLLER, *i. m.*

²⁸ BLOMMERDE, *i. m.*, 29–30, akinek az igehelylistájából az alábbi esetek inkább a parallelismus membrorum két tagja közé kitett wáw kategóriájába tartoznak: Jób 3,19; 15,18; 29,12.

²⁹ ERLANDSSON, *i. m.*

³⁰ BRONGERS, *i. m.*

³¹ BAKER, *i. m.*

³² MASTIN, *i. m.*

³³ MEYER, *i. m.*, III, 91.

³⁴ WILTON, *i. m.*

III. *Wáw explicativum* a legújabb magyar protestáns bibliafordításokban

III/A CÉLKITŰZÉS, METODIKA

A szakirodalom által idézet példák mennyisége és az egyes igehelyek körüli viták azt sugallják, mintha a wáwnak ez a funkciója másodlagos, relatív ritka jelenség lenne. Ez azonban – a mértékadó nemzetközi és hazai bibliafordítások alapján – csak részben igazolható. Kétségtelen ugyanis, hogy a wáw explikatív funkciója nem az egyetlen módja egy magyarázó kiegészítés vagy megjegyzés jelölésének. A rövid, pontosító megjegyzések ugyanis a bibliai héberben gyakran bármiféle bevezető nélkül, vagy a *hú’/hí’* = „ez pedig...” mutató névmással bevezetve szerepelnek a szövegben, mint ahogy az okhatározói mellékmondatok vagy a magyarázatul szolgáló (gyakran nominális) mondatokat is gyakran nem a wáw, hanem például a *ja’an* = ’mivel’, *ja’an³ser* = ’mivelhogy’, *3ser* = (itt:) ’mivel’, *ki* = ’mert’ stb. kötőszó vezet be. Úgy tűnik tehát, hogy a wáwnak ez az explikatív funkciója csak egy a lehetséges nyelvtani eszközök közül. Ugyanakkor a wáw explikatív funkciója jóval gyakoribb annál, mint amit a szűkös és egyes elemeiben gyakran vitatott példatárak sugallnak. Elég a mértékadó nemzeti bibliafordításokat fellapozni, és a magyarázó megjegyzések vagy magyarázó, okhatározói jellegű mondatokat és a célnyelvben ezeket bevezető kötőszavakat konkordancia segítségével kikeresni, hogy lássuk: ezek mögött nagy százalékban a wáw explicativum áll.

Ebben a fejezetben három magyar református (illetve összprotestáns) bibliakiadást veszünk vizsgálódás alá: az 1908-ban kiadott, revideált Károli-Bibliát (a továbbiakban: R-KL), az 1975-ben megjelent új protestáns bibliafordítás 1990-ben revideált változatát (a továbbiakban: ÚF), és ez utóbbi fordítás legújabb, 2014-ben kiadott, revideált változatát (a továbbiakban: RÚF). Referenciaként egy magyar katolikus bibliakiadást és két mértékadó német fordítást vonunk még be az elemzésbe: egyrészt a Neovulgáta alapján készült, a Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat által először 1997-ben kiadott bibliafordítást (a továbbiakban: NV-K), másrészt a Luther-Biblia először 1984-ben megjelent revideált változatát (a továbbiakban: LB) és a Zürichi Biblia 2007-ben kiadott, legújabb revideált formáját (a továbbiakban: ZB).

E bibliafordítások alapján egyrészt a szakirodalomban is nevesített példákat vizsgáljuk, és ellenőrizzük, hogy a wáwot az adott helyen ezek a bibliafordítások explikatív értelemben adják-e vissza. A következő pontban közölt példatár alapját ezek az igehelyek alkotják. Jegyezzük meg azonban, hogy ebbe a jegyzékbe területmi okokból nem kerültek bele azok a szakirodalmi példák, amelyeket a fent nevesített bibliafordítások egyike sem explikatív értelemben ad vissza – ami természetesen nem jelenti azt, hogy az adott helyen ez a jelentés kizárható lenne: további referenciafordítások, illetve az adott igehely exegetikai szakirodalma számos ilyen esetben is igazolhatná az explikatív funkciót. Másrészt e tanulmány eddig még nem nevesített példák sokaságával szeretné illusztrálni a jelenséget, érzékeltetni annak gyakoriságát. Ezeket a példákat az elemzésbe bevont bibliafordításokból gyűjtöttük össze

– elsősorban az új protestáns bibliafordítás legutóbbi revíziójának (2014) készítése során felmerült fordítási kérdések alapján.

Az igehelyek elemzésének célja az, hogy felmutassuk: a Magyarországi Református Egyház legújabb bibliafordításainak készítői mennyiben voltak tisztában a wáw partikula explikatív funkciójával, illetve az explikatív értelmezést a funkcionális ekvivalencia fordítói elvének megfelelően hol és mennyiben juttatták kifejezésre.

III/B PÉLDATÁR

Vizsgálataink eredményét az alábbi példatár foglalja össze. Ebben az elemzett igehelyek mellett feltüntetjük az adott, wáw kötőszóval ellátott héber szót (egy egyszerűsített, a beazonosítást segítő átírásban), majd pedig az egyes fordításokkal kapcsolatban azt tüntettük fel, hogy azok az adott helyen a wáwot kopulatív (cop), adverbatív (advers) vagy explikatív (expl) értelemben adták-e vissza. Amennyiben egy felsorolás adott helyén a fordítások nem hoznak kötőszót, vagy az explikatív értelmezés egyértelműen nem bizonyítható, a wáwot ott a kopulatív kategóriába soroltuk. Ha szövegkritikai alapon az adott helyen a fordítók a wáwot (vagy a wáwval ellátott szót egészében) negligálták, azt az (emend) rövidítés jelzi. Ha a fordítók olyan megoldást választottak, amely a wáw funkciója szempontjából nem értékelhető, a --- jel található. Ahol az explikatív funkciót a szövegben valamelyik kötőszóval fejezték ki a fordítók, ezt a kötőszót a megfelelő rubrikában feltüntettük.

Sor-szám	Igehely	Héber szó	R-KL	ÚF	RÚF	NV-K	LB	ZB
1.	Gen 3,16	w ^h hérónék	expl	expl	expl	cop	expl	cop
2.	Gen 4,4	úméchelbéhen	cop	expl	expl	cop	cop	cop
3.	Gen 6,17	wa ^h ní	cop	expl (mert)	expl (mert)	expl (mert)	expl (denn)	advers
4.	Gen 15,2	w ^h ánóki	---	expl (hiszen)	expl (hiszen)	---	---	expl
5.	Gen 17,17	wajjó ^h mer	cop	cop	expl (ugyanis)	expl (mert)	cop	cop
6.	Gen 18,18	w ^h abráhám	advers	expl (hiszen)	expl (hiszen)	expl (mert)	expl (da)	---
7.	Gen 20,3	w ^h í	advers	expl (mert)	expl (mert)	expl (mert)	expl (denn)	cop
8.	Gen 22,12	w ^h ló ^h chászaktá	cop	cop	cop	cop	cop	expl (da)
9.	Gen 24,56	w ^h jahwe ^b hici ^h ch	advers	expl (hiszen)	expl (hiszen)	expl (hisz)	expl (denn)	expl (da doch)

Sor-szám	Igehely	Héber szó	R-KL	ÚF	RÚF	NV-K	LB	ZB
10.	Gen 27,36	wajja'q ^e béni	expl (mert)	expl (hiszen)	expl (hiszen)	expl (mert)	expl	cop
11.	Gen 31,32	w ^e ló'	expl (mert)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (mert)	advers	advers
12.	Gen 31,35	wattó'mer	cop	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	cop	cop	cop
13.	Gen 31,48	wajjó'mer	cop	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	cop	cop	cop
14.	Ex 4,19	wajjó'mer	cop	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	cop	cop
15.	Ex 23,9b	w ^e attem	expl (hiszen)	expl (hiszen)	expl (hiszen)	expl (hiszen)	expl (denn)	expl (denn)
16.	Ex 24,12	w ^e hattórá ^b	cop	expl	expl	cop	cop	expl
17.	Ex 25,12	ústé (1.)	expl	expl	expl	expl	expl	expl
18.	Ex 27,14	wach ^a més	cop	cop	cop	cop	expl	expl (und zwar)
19.	Ex 28,23	w ^e ásztíta	cop	cop	cop	cop	cop	expl
20.	Ex 34,19	w ^e kol-miqn ^e ká	cop	cop	expl (:)	expl	expl	expl
21.	Lev 3,3	w ^e ét kol	cop	cop	expl (:)	cop	cop	cop
22.	Lev 5,21	w ^e kichés	expl (tudni- illik)	expl	expl	---	---	cop
23.	Lev 8,17	w ^e ét 'óró	expl (azaz)	cop	expl	cop	cop	expl
24.	Lev 11,3	w ^e sósza'at sesza'	cop	expl (még- pedig)	expl (még- pedig)	emend	expl	expl (und zwar)
25.	Lev 11,7	w ^e sósza' sesza'	cop	expl (még- pedig)	expl (még- pedig)	emend	expl	expl (und zwar)
26.	Num 5,13	w ^e niszt ^e rá ^b	cop	expl (hiszen)	expl (hiszen)	cop	cop	cop
27.	Num 27,7	...w ^e ha ^a bartá	cop	cop	expl (:)	cop	cop	cop
28.	Num 27,21	w ^e kol-há'édá ^b	cop	expl	expl	cop	cop	cop
29.	Num 33,2	wajjiktób	cop	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	emend	cop	cop
30.	Num 36,3	w ^e nószaf	cop	cop	expl (hiszen)	cop	expl (also)	cop
31.	Deut 9,26	w ^e nach ^a lát ^e ká	cop	expl	expl	cop	cop	cop

Sor- szám	Igehely	Héber szó	R-KL	ÚF	RÚF	NV-K	LB	ZB
32.	Deut 9,29	<i>w^enach^aláteká</i>	cop	cop	expl	cop	cop	cop
33.	Deut 11,1	<i>w^echuqqótáw</i>	expl (:)	expl (:)	expl (:)	cop	cop	cop
34.	Deut 14,6	<i>w^esósza^at sesza^a</i>	cop	expl	expl (<i>még- pedig</i>)	<i>emend</i>	expl	expl (<i>und zwar</i>)
35.	Deut 18,1	<i>w^enach^alátó</i>	cop	expl	expl	cop	cop	cop
36.	Deut 19,5	<i>wa^user</i>	expl (<i>például</i>)	expl (<i>tehát</i>)	expl (<i>tehát</i>)	cop	expl (<i>etwa</i>)	cop
37.	Józs 7,2	<i>wajjislach</i>	expl	expl (<i>ugyanis</i>)	expl (<i>ugyanis</i>)	expl (<i>tudni- illik</i>)	cop	cop
38.	Józs 8,14	<i>w^ehú^a ló^a</i>	expl (<i>mert</i>)	expl (<i>mert</i>)	expl (<i>ugyanis</i>)	expl (<i>mert</i>)	expl (<i>denn</i>)	cop
39.	Józs 8,21	<i>wihósu^a</i>	expl (<i>ugyanis</i>)	expl (<i>ugyanis</i>)	expl (<i>ugyanis</i>)	expl (<i>ugyanis</i>)	cop	cop
40.	Józs 8,26	<i>wihósu^a</i>	expl (<i>ugyanis</i>)	expl (<i>ugyanis</i>)	expl (<i>ugyanis</i>)	expl (<i>ugyanis</i>)	advers	advers
41.	Józs 9,23	<i>w^echó^tbé</i>	cop	expl	expl	expl (<i>emend</i>)	expl	cop
42.	Józs 20,5	<i>w^eló^a-šzóné^a</i>	cop	expl (<i>biszen</i>)	expl (<i>biszen</i>)	cop	cop	---
43.	Józs 22,30	<i>w^erá^asé</i>	cop	cop	expl	expl	expl	expl
44.	Józs 24,3	<i>wá^aetten</i>	cop	expl	expl (:)	cop	cop	cop
45.	Bír 4,21	<i>w^ehú^a</i>	cop	expl (<i>ugyanis</i>)	expl (<i>ugyanis</i>)	cop	cop	cop
46.	Bír 6,25	<i>úpar ha. seb.</i>	cop	expl	expl	expl	cop	cop
47.	Bír 7,22	<i>ú^bkol-</i>	emend	emend	emend	emend	emend	expl
48.	Bír 9,44	<i>wa^ubímelek</i>	cop	expl (<i>ugyanis</i>)	expl (<i>ugyanis</i>)	emend	cop	cop
49.	Bír 13,20	<i>waj^hhí</i>	expl (<i>tudni- illik</i>)	expl (<i>ugyanis</i>)	expl (<i>ugyanis</i>)	expl	cop	cop
50.	Bír 20,23	<i>wajja^alú</i>	cop	expl (<i>ugyanis</i>)	expl (<i>ugyanis</i>)	---	expl	cop
51.	Bír 20,26	<i>w^ekol-há^aám</i>	cop	expl	expl	expl emend	expl	expl
52.	Bír 20,35	<i>wajjiggóf</i>	cop	expl (<i>ugyanis</i>)	expl (<i>ugyanis</i>)	cop	cop	cop
53.	Bír 21,6	<i>wajjinnách^amú</i>	cop	expl (<i>ugyanis</i>)	expl (<i>ugyanis</i>)	cop	cop	cop
54.	Bír 21,17	<i>wajjó^am^erú</i>	cop	expl (<i>ugyanis</i>)	expl (<i>ugyanis</i>)	cop	cop	cop

Sor-szám	Igehely	Héber szó	R-KL	ÚF	RÚF	NV-K	LB	ZB
55.	Ruth 1,21	w ^e saddaj	advers	expl (mert)	expl (hiszen)	---	advers	expl (da)
56.	1Sám 1,13	w ^e channá ^b	expl (mivel)	---	expl (ugyanis)	expl (mivel)	expl (denn)	expl (nämlich)
57.	1Sám 3,13	w ^e higgadtí	expl (mert)	expl (mert)	expl (mert)	expl (ugyanis)	expl (denn)	cop
58.	1Sám 7,2	wajjihjú	expl (tudni- illik)	expl (még- pedig)	expl (még- pedig)	expl	expl	expl
59.	1Sám 9,16	w ^e bósi ^a	---	expl (mert)	expl (mert)	cop	expl (denn)	expl (denn)
60.	1Sám 12,2	w ^e ni záqanti	cop	cop	expl (hiszen)	advers	advers	advers
61.	1Sám 12,2	ubánaj	cop	expl (hiszen)	cop	cop	cop	cop
62.	1Sám 14,31	wajjakkú	cop	---	expl (ugyanis)	expl (mivel)	cop	cop
63.	1Sám 14,35	wajjiben	cop	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	cop	cop	cop
64.	1Sám 15,9	w ^e hammisním	expl	expl (azaz)	expl (azaz)	emend	cop	expl
65.	1Sám 17,40	úbajjalqút	expl (tudni- illik)	expl	expl	emend	emend	expl
66.	1Sám 18,8	wajjéra ^c	cop	---	expl (mert)	cop	cop	cop
67.	1Sám 18,8	wajjó ^c mer	cop	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	cop	cop	cop
68.	1Sám 18,21	wajjó ^c mer (1.)	cop	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	cop	cop
69.	1Sám 18,25	w ^e sá ^c úl	expl (mert)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	cop	cop
70.	1Sám 20,29	wajjó ^c mer	cop	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	cop	cop	cop
71.	1Sám 26,5	w ^e sá ^c úl	cop	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	emend	cop	expl (:)
72.	1Sám 28,3	úb ^e író	expl	expl	expl	expl	expl	expl
73.	1Sám 30,10	wajja ^c am ^c dú	cop	expl (hiszen)	expl (hiszen)	expl (ugyanis)	advers	advers
74.	2Sám 3,39	úmású ^a ch melek	advers	advers	advers	expl	advers	advers
75.	2Sám 4,7	wajjábó ^c ú	cop	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	cop	cop

Sor- szám	Igehely	Héber szó	R-KL	ÚF	RÚF	NV-K	LB	ZB
76.	2Sám 7,11	<i>ú^lmin</i>	expl	expl	expl	expl	expl	expl
77.	2Sám 7,20	<i>w^e'attá^b</i>	advers	expl (hiszen)	expl (hiszen)	expl (hiszen)	expl (ja)	---
78.	2Sám 13,24	<i>wajjábó'</i>	cop	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	cop	cop
79.	2Sám 14,3	<i>wajjászem</i>	cop	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	cop	cop	cop
80.	2Sám 14,5	<i>wajjámot 'ísí</i>	expl (mert)	expl	expl	expl (mert)	cop	expl
81.	2Sám 14,26	<i>w^ehájá^b</i>	expl (mert)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl	expl
82.	2Sám 15,18	<i>w^ekol-bakk^erétí</i>	cop	expl (:)	expl (:)	advers	advers	cop
83.	2Sám 18,13	<i>w^ekol-dábár</i>	expl (mivel)	expl (hiszen)	expl (hiszen)	---	expl (weil)	---
84.	2Sám 19,12	<i>ú^dbar</i>	expl (mert)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl	cop
85.	2Sám 20,14	<i>-úbét ma^aká^b</i>	cop	emend	emend	expl (vagyis)	emend	cop
86.	2Sám 21,2	<i>w^ehaggib'óním</i>	expl (pedig)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl	expl
87.	1Kir 10,28	<i>úmiqwé^b</i>	cop	cop	expl	expl (ugyanis)	cop	cop
88.	1Kir 12,30	<i>wajjél^ekú</i>	expl (mert)	expl (mert)	expl (mivel)	expl (mert)	expl (denn)	cop
89.	1Kir 14,9	<i>úmasszékót</i>	cop	expl (:)	expl (:)	expl	cop	cop
90.	1Kir 16,9	<i>w^ehú'</i>	cop	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	cop	advers	expl (:)
91.	2Kir 8,9	<i>w^ekol-túb</i>	expl	expl	expl	cop	cop	expl
92.	2Kir 10,6	<i>úb^ené</i>	cop	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	cop	---	---
93.	2Kir 19,9	<i>wajjisma[']</i>	cop	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	cop	expl (nämlich)	advers
94.	2Kir 24,4	<i>waj[']mallé'</i>	cop	cop	expl (hiszen)	expl (úgyhogy)	expl (so dass)	expl
95.	2Kir 25,9	<i>w^e'et-kol-bét gádól</i>	cop	cop	cop	cop	expl	expl
96.	2Kir 25,23	<i>w^e'jismá'él</i>		expl (még- pedig)	expl (Ezek voltak:)	expl (:)	Expl (nämlich)	expl (:)
97.	1Krón 17,10	<i>ú^lmijjámím</i>	cop	expl	expl	expl	cop	expl
98.	1Krón 21,12	<i>w^edeber</i>	cop	expl	expl	cop	cop	cop

Sor-szám	Igehely	Héber szó	R-KL	ÚF	RÚF	NV-K	LB	ZB
99.	1Krón 21,29	<i>úmiskan</i>	expl (:)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	advers	advers
100.	1Krón 22,5	<i>wajjó'mer</i>	expl (mert)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (denn)	cop
101.	1Krón 27,24	<i>waj^obí bázó^t</i>	expl (mivel- hogy)	expl (mivel)	expl (mivel)	expl (mert)	expl	expl
102.	2Kón 5,8	<i>wajjihjú</i>	advers	cop	expl (ugyanis)	---	---	cop
103.	2Krón 8,13	<i>úbidbar</i>	expl	expl	expl	emend	emend	emend
104.	2Krón 8,18	<i>wajjislach</i>	cop	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	cop	cop	cop
105.	2Krón 12,12	<i>w^egam</i>	expl (mert)	expl (hiszen)	expl (hiszen)	expl (mert)	expl (denn)	cop
106.	2Krón 13,7	<i>ú^echab^áám</i>	---	expl (mivel)	expl (mivel)	cop	expl (denn)	
107.	2Krón 18,32	<i>waj^obí</i>	expl (mert)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (denn)	cop
108.	2Krón 26,16	<i>wajjábó'</i>	cop	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (:)	expl (denn)	cop
109.	2Krón 28,6	<i>wajjah^áróg</i>	expl (mert)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (denn)	cop
110.	2Krón 29,27	<i>w^eal-j^edé</i>	expl	expl	expl	cop	cop	expl
111.	Neh 1,11	<i>wa^{ná}ní</i>	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (denn)	cop
112.	Neh 2,16	<i>w^elajj^húdím</i>	cop	---	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (denn)	---
113.	Neh 6,2	<i>w^ehém^{má}b</i>	advers	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	advers	advers	advers
114.	Neh 6,10	<i>w^elajl^áb</i>	expl (és pedig)	expl (még- pedig)	expl (még- pedig)	expl (éspedig)	---	---
115.	Eszter 6,4	<i>w^ehámán</i>	expl (mert)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	advers	cop
116.	Jób 21,22	<i>w^ehú'</i>	expl (bisz)	expl (hiszen)	expl (hiszen)	---	---	expl
117.	Zsolt 7,10	<i>úbóchéⁿ</i>	expl (mert)	emend	emend	emend	expl (denn)	emend
118.	Zsolt 49,9	<i>w^ejéqar</i>	expl (mint- hogy)	expl (mert)	expl (mert)	cop	expl (denn)	cop
119.	Zsolt 59,13	<i>úmé^áál^áb</i>	expl (mert)	expl (hiszen)	expl (hiszen)	---	---	---

Sor-szám	Igehely	Héber szó	R-KL	ÚF	RÚF	NV-K	LB	ZB
120.	Zsolt 60,13	w ^e sáw'	expl (mert)	expl (mert)	expl (mert)	expl (mert)	expl (denn)	expl (denn)
121.	Zsolt 68,10	w ^e nil'áb	cop	cop	cop	cop	expl	expl
122.	Zsolt 68,19	w ^e af szór ^e rím	cop	expl (még- pedig)	expl (még- pedig)	emend	cop	cop
123.	Zsolt 72,12	w ^e áni	expl	cop	cop	cop	cop	expl
124.	Zsolt 85,9	w ^e 'el-ch ^á szídáw	cop	expl	expl	expl	cop	cop
125.	Zsolt 95,5	w ^e hú' ászábú	cop	expl (hiszen)	expl (hiszen)	---	cop	---
126.	Préd 2,10	w ^e ze ^b	expl (mivel- hogy)	expl (hiszen)	expl (hiszen)	---	cop	cop
127.	Péld 3,12	úk ^e 'áb	expl (és pedig)	advers	advers	cop	advers	cop
128.	Préd 8,2	w ^e 'al	expl (és pedig)	expl	expl	cop	advers	expl
129.	Ézs 1,7	ús ^e mámá ^b	cop	expl	expl	cop	cop	expl
130.	Ézs 3,7	úb ^e béti	cop	emend	emend	expl	emend	emend
131.	Ézs 7,4	wa ^{'á} rám	cop	expl	expl	cop	cop	cop
132.	Ézs 17,8	w ^e há ^{'á} sérím	expl	expl	expl	expl	expl	cop
133.	Ézs 30,7	úmicrajim	expl	expl	expl	expl	expl (denn)	expl
134.	Ézs 37,9	wajjisma'	cop	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (mivel)	expl (nämlich)	---
135.	Ézs 44,28	w ^e lé'mór	cop	expl	expl	emend	emend	cop
136.	Ézs 56,11	w ^e hémmá ^b ró'im	expl	cop	expl	cop	expl	expl
137.	Ézs 57,8	w ^e hamm ^e zúz ^á ^b	cop	cop	expl	cop	cop	cop
138.	Ézs 57,11	úmé'ólám	emend	emend	emend	emend	emend	expl
139.	Jer 3,9	wattin'af	expl (mert)	expl (hiszen)	expl (hiszen)	cop	expl (denn)	cop
140.	Jer 16,12	w ^e hinn ^e kem	expl (mert)	expl (hiszen)	expl (hiszen)	expl (mert)	expl (denn)	expl
141.	Jer 17,10	w ^e látét	emend	expl	expl	emend	cop	emend
142.	Jer 19,7	úb ^e jad	cop	cop	expl	expl	cop	expl
143.	Jer 21,7	w ^e 'et-	cop	expl	expl	cop	expl	expl
144.	Jer 21,7	úb ^e jad	cop	expl	expl	expl	cop	expl
145.	Jer 22,25	úb ^e jad (1.)	cop	expl	expl	cop	cop	cop
146.	Jer 22,25	úb ^e jad (2.)	cop	expl (:)	expl (:)	expl (:)	expl (:)	cop

Sor-szám	Igehely	Héber szó	R-KL	ÚF	RÚF	NV-K	LB	ZB
147.	Jer 22,25	ú ^b jad (3.)	cop	cop	cop	cop	cop	expl
148.	Jer 29,14	úmikkol-ha...	cop	cop	expl	cop	cop	cop
149.	Jer 36,9	waj ^h bí	cop	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	advers	cop
150.	Jer 40,8	w ^e jismá ^é l	expl (tudni- illik)	expl (még- pedig)	expl (még- pedig)	expl	expl (nämlich)	expl (:)
151.	Jer 44,20	w ^e al-kol	cop	---	---	expl	cop	expl
152.	Jer 45,4	w ^e et-kol- há ^á rec	expl (és pedig)	emend	emend	expl	expl (nämlich)	expl
153.	Jer 46,26	ú ^b jad (1.)	cop	expl	expl	expl	cop	expl
154.	Jer 51,60	wajjiktób	cop	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	cop	cop
155.	Ez 16,51	wattarbí	expl (mert)	expl (hiszen)	expl (hiszen)	advers	advers	cop
156.	Ez 17,18	úbázá ^b	cop	cop	cop	expl	expl (denn)	expl
157.	Dán 1,2	w ^e et-hakkélím	cop	cop	cop	cop	cop	expl
158.	Dán 1,3	úmizzera'...	cop	expl	expl	expl	expl	expl
159.	Dán 8,10	úmin- hakkókábím	cop	expl	expl	cop	cop	cop
160.	Dán 9,14	w ^e ló'	expl (mert)	cop	expl (hiszen)	expl (mert)	advers	advers
161.	Dán 9,25	ú ^b cócq há ^á ittím	expl (még pedig)	emend	advers	cop	expl	emend
162.	Dán 9,27	w ^e nech ^e rácá ^b	cop	emend	emend	emend	expl	emend
163.	Ám 3,11	úsz ^e bíb	emend	emend	emend	emend	expl	cop
164.	Ám 5,20	w ^e ló' (1.)	cop	expl	expl	expl	cop	cop
165.	Ám 5,20	w ^e ló' (2.)	cop	expl	expl	expl	cop	cop
166.	Zak 3,3	wí ^b ósu ^u	cop	expl (ugyanis)	expl (ugyanis)	cop	---	---
167.	Zak 7,5	w ^e ze ^b	expl	emend	emend	emend	emend	expl
168.	Zak 9,9	w ^e al-'ajir	expl (azaz)	expl	expl	expl	expl	expl

III/C WÁW EXPLICATIVUM A REVIDEÁLT KÁROLI-BIBLIÁBAN
(1908)

A wáw explicativum jelenségét a revideált Károli-Biblia is jól ismeri, és viszonylag gyakran meg is jeleníti: a megvizsgált 168 esetből 61 igehelyen a fordítás világosan jelzi, hogy a partikula itt magyarázó megjegyzést vagy kiegészítést, pontosítást vezet be. Ezekben az esetekben a Károli-Biblia döntésének nagy a támogatottsága: 44 vers esetében legalább az egyik német fordítás, de általában a többi magyar fordítás is explikatív értelemben jeleníti meg a wáwot, és további 16 versben a német fordítások nélkül legalább egy másik magyar fordítás is támogatja azt. Csupán egyetlen esetben fordul elő, hogy a Károli-Biblia értelmezését a többi fordítás nem támogatja: ez a Péld 3,12 – ez az igehely azonban a Gesenius–Kautzsch nyelvtan, valamint a Gesenius-szótár és a Brown–Driver–Briggs-lexikon példatárában is szerepel.

III/D WÁW EXPLICATIVUM AZ ÚJ PROTESTÁNS BIBLIAFORDÍTÁSBAN
(1975/1990)

Az új protestáns bibliafordítás a megvizsgált esetek alapján jóval gyakrabban fordítja a wáw kötőszót explikatív értelemben: a 168 esetből ez 124-szer történik meg, tehát több mint kétszer olyan gyakran, mint a Károli-Bibliában. Jellemző azonban, hogy az ÚF szinte minden esetben megőrizte Károli döntését: a Károli-Biblia 61 explikatív fordításából 51 vers esetében a wáw az ÚF-ban is explikatív értelemben áll: csupán 10 esetben tér vissza az ÚF vagy a kopulatív/adverzatív értelelmhez,³⁵ vagy emendálja a szöveget, illetve más nyelvtani szerkezetet választva iktatja azt ki a fordításból.³⁶ Ha az ÚF a Károli-Bibliával szemben dönt a wáw explikatív fordítása mellett (ez 73 eset), annak az esetek több mint felében (40 vers) – a későbbi RÚF mellett – legalább egy referenciafordításban is van támogatottsága, illetve további 8 igehely ha a fordításokban nem is, de a szakirodalom példái között szintén megjelenik. Így az ÚF saját exegetikai döntései közül 25 eset, a vizsgált fordítások és szakirodalom fényében egyedinek tekinthető – természetesen a korabeli bibliafordítások és kommentárirodalom ezt az adatot jelentősen módosíthatná. Ismét másképp fogalmazva: a vizsgált esetekben a wáw explikatív interpretációját 33 esetben az ÚF mellett csak annak legújabb revideált kiadása, a RÚF fogja megerősíteni.

³⁵ Lásd: Lev 8,17; Zsolt 72,12; Ézs 56,11; Dán 9,14 és Péld 3,12.

³⁶ Lásd: 1Sám 1,13; Zsolt 7,10; Jer 45,4; Dán 9,25; Zak 7,5.

III/E WÁW EXPLICATIVUM AZ ÚJ PROTESTÁNS BIBLIAFORDÍTÁS
LEGÚJABB REVIDEÁLT VÁLTOZATÁBAN (2014)

Az új protestáns bibliafordítás legújabb, 2014-es revideált változata még tovább ment az ÚF által megkezdett úton, és a vizsgált 168 esetből 145 esetben fordítja a wáw kötőszót explikatív, magyarázó értelemben. Ez meglehetősen magas arány, ami azt jelenti: a megvizsgált 168 igehely közül csak 23 esetben fordul elő, hogy a RÚF nem osztja valamely másik bibliafordítás explikatív értelmezését. Ebből a 23 esetből 13 esetben csupán egyetlen másik Biblia fordítja a wáwot explikatív értelemben,³⁷ ám 8 esetben ezt az értelmezést legalább 2,³⁸ 2 esetben pedig legalább 3 fordítás támogatja.³⁹

A RÚF egyetlen esetben írja felül az ÚF explikatív értelmezését (1Sám 12,2), de úgy tűnik, jogosan: ezen a helyen az ÚF-ot egyetlen más fordítás sem támogatja, illetve az igehely a szakirodalom példái között sem jött elő. Viszont a RÚF 20 olyan újabb helyen dönt a wáw explikatív értelmezése mellett, ahol ezt az ÚF még nem tette meg.⁴⁰ Ebből 4 esetben már a Károli-Biblia is explikatív fordítást hozott,⁴¹ 4 esetben támogatja azt a Neovulgáta alapján készült magyar katolikus bibliafordítás,⁴² 3 esetben a Luther-Biblia és/vagy a Zürichi Biblia,⁴³ további 6 esetben pedig ezek együttesen (K-NV, LB, ZB).⁴⁴ Összesen tehát abból a 20 esetből, ahol a RÚF explikatív értelmezését az ÚF még nem hozta, 7 olyan eset van, ahol a RÚF döntését egyetlen más, az elemzésbe bevont referenciafordítás sem támogatja: Lev 3,3; Num 27,7; Deut 9,29; 1Sám 18,8; 2Krón 5,8; Ézs 57,8; Jer 29,14. Ezek az igehelyek a szakirodalomban ismertetett példák között sem szerepelnek.

³⁷ A ZB: Gen 22,12; Ex 28,23; Bír 7,22; Ézs 57,11; Jer 22,25; Dán 1,2. Az LB: Dán 9,27; Ám 3,11. Az ÚF: 1Sám 12,2. A K-NV: 2Sám 3,39; 2Sám 20,14; Ézs 3,7. Az R-KL: Péld 3,12.

³⁸ A ZB és az LB: Ex 27,14; 2Kir 25,9; Zsolt 68,10. Az R-KL és az LB: Zsolt 7,10; Dán 9,25. Az R-KL és a ZB: Zsolt 72,12; Zak 7,5. A K-NV és a ZB: Jer 44,20.

³⁹ Az R-KL, az LB és a ZB: Ez 17,18. A K-NV, a ZB, az LB és az R-KL: Jer 45,4.

⁴⁰ Gen 17,17; Ex 34,19; Lev 3,3; 8,17; Num 27,7; 36,3; Deut 9,29; Józ 22,30; 1Sám 1,13; 14,31; 18,8; 1Kir 10,28; 2Kir 24,4; 2Krón 5,8; Neh 2,16; Ézs 56,11; 57,8; Jer 17,9; 29,14; Dán 9,14.

⁴¹ Lev 8,17; 1Sám 1,13; Ézs 56,11; Dán 9,14.

⁴² Gen 17,17; 1Sám 14,31; 1Kir 10,28; Dán 9,14.

⁴³ Lev 8,17; Num 36,3; Ézs 56,11.

⁴⁴ Ex 34,19; Józ 22,30; 1Sám 1,13; 2Kir 24,4; Neh 2,16; Jer 17,9.